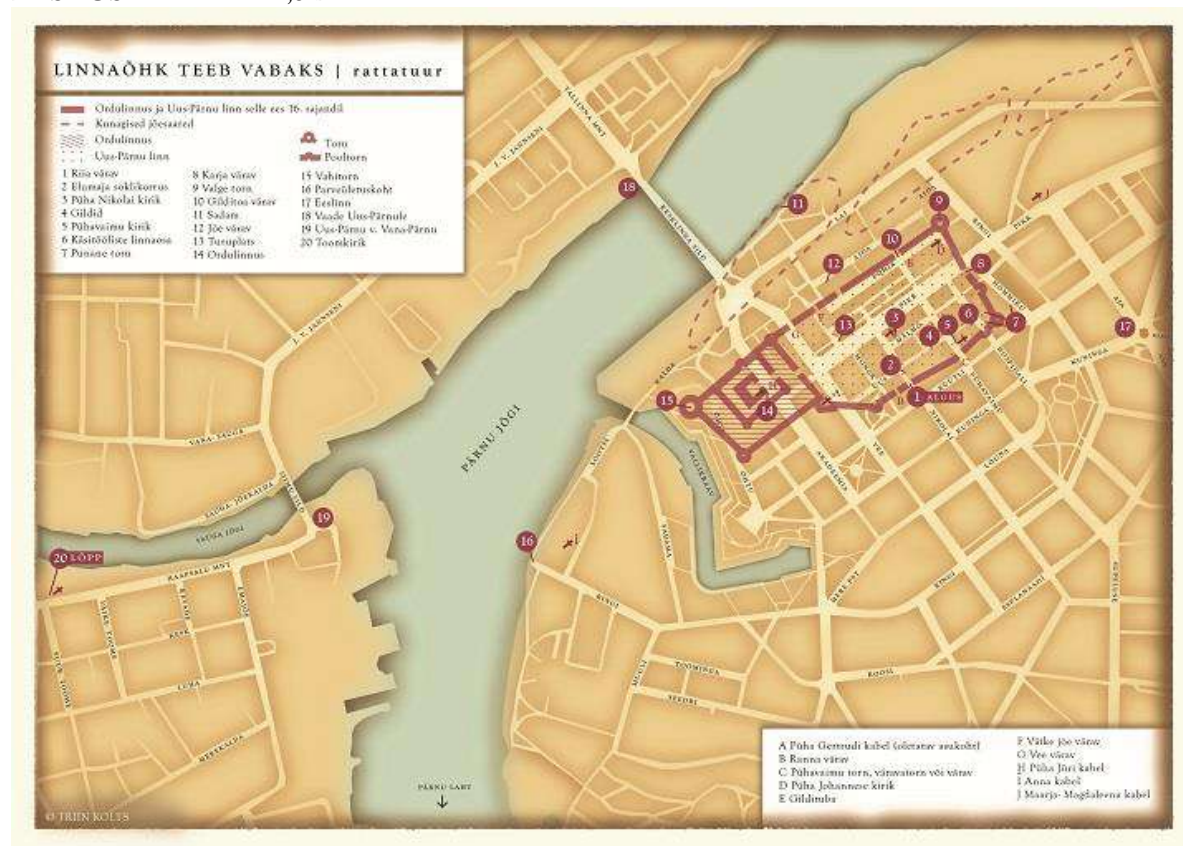

LINNAÕHK TEEB VABAKS *rattatuur*

ALGUS: oletatav Riia värva asukoht (Nikolai 7 ja 12 vaheline ala)

LÕPP: Toomkiriku mälestuskivi Vana-Pärnu kalmistu värava ees (Suur-Toome ja Haapsalu mnt ristmik)

KESTUS: keskmiselt 1,5 h

1. Illustratsioon. Rattatuuri kaart, punktid 1-20.

Märkus: kaart on illustreeriv, st tänavate, hoonestatud alade, keskaegse linnuse- ja linnamüüri ning nende osade jms reaalne asetus võib erineda kaardil kujutatust.

SISSEJUHATUS

Uus-Pärnu (tänapäevane Pärnu vanalinn) Hansa Liidu aegsest elust ei ole kuigi palju materjali säilinud.

Ühes mitmest 16. sajandi alguses Uus-Pärnut laastanud tulekahjust hävis täielikult ka rae arhiiv (privileegid, raamatud, muud tähtsad dokumendid).

Viimased vanimad hooned hävisid Teises Maailmasõjas. Ainus tänaseni säilinud keskaegne ehitist on Punane torn.

Linnaruumis võib siiski teadlik jalutaja nii mõneski kohas leida keskaegse linnamüüri elementide markeeringuid pinnasel.

Tänavavõrgustik Pärnu vanalinnas ja paljude tänavate nimedki pärinevad samuti just hansaajast.

Jalgsituuri marsruut kulgeb peamiselt linna- ja linnusemüüri sisse jäänud aladel (vt kaart punktid 1-15), rattatuur viib tuuritajaid ka Uus-Pärnu linnamüürist väljas

asunud eeslinna ja Vana-Pärnusse (täna sama nime kandev Pärnu linnaosa), vt kaart punktid 16-20.

Loe rohkem...

Eesti keskaeg algas ristisõdijate poolt maa vallutamistega 13. sajandi alguses. Tekkisid ristisõdijate riigid: Liivimaa ordu (Saksa Ordu Liivimaa haru), Saare-Lääne ja Tartu piiskopkonnad ning 1346. aastani kuulus Põhja-Eesti Taanile.

Pärnu jõe vasakkaldal asunud Uus-Pärnu ja Pärnu jõe suudme paremkaldal paiknenud Vana-Pärnu olid keskajal kaks iseseisvat linna. Uus-Pärnu jäi Liivimaa orduriigi territooriumile, Vana-Pärnu aga Saare-Lääne piiskopkonna valdusalale.

Esimesena asutati Vana-Pärnu (tollal nimi Perona), hiljemalt 1251. aastal Saare-Lääne piiskopkonna pealinnana. 1263. aasta veebruarikuus ründasid ja hävitasid leedulased Vana-Pärnu. Peavarjuta jäänud linnaelanikud asusid elama vastaskaldale. Saksa Ordu ehitas sinna nende kaitseks ordulinnuse, mille ette uued asukad elama olid asunud.

Ülestõusmispühal 5. aprillil 1265 anti Uus-Pärnule (tollal nimi siit alanud suure Pihkvani viinud veetee järgi Embecke (Emajõgi), kuid elanikele see nimi ei meeldinud ja uut linna hakati siiski Uus-Pärnuks kutsuma) esimesed privileegid, mille alusel märgiti ära linnaterritoorium jõe ja mere vahel kuni Reiu jõe suudmeni. Samuti anti linnale kauplemis- ning kalastamisõigus jõel ja meres ning määrati kolmandik komtuuri kohtupidamisest laekuvatest tuludest linna kindlustamiseks ja arendamiseks. Piiskopilinnades selliseid privileege ei jagatud.

1282. aastal loodud Hansa Liitu kuulus vaid Uus-Pärnu. Hansa Liitu kuulus tollane Uus-Pärnu maahärra (keskvõimust peaaegu sõltumatu piirkonna valitseja, Uus-Pärnu alal olid maahärradeks Liivimaa ordumeistrid) tervikuna. Uus-Pärnu, kui Liivimaa ordu tolleaegne ainus meresadam, kuulus liitu tõenäoliselt selle asutamisest alates. Uus-Pärnule hansalinnaõiguste taotlemine sai teoks suure tõenäosusega just ordu huvides ja tema toetusel.

Keskaeg lõpeb meie aladel 1558. aastal alanud sõdade perioodiga, samasse perioodi jääb ka Hansa Liidu allakäik.

Tuuri pealkiri "*Linnaõhk teeb vabaks*" tuleneb hansaaegsest reeglist, mille alusel end linnas kodanikuna vähemalt 1 aasta ja 1 päeva mõisniku eest varjanud talupojal oli õigus saada vabaks ning isandal ei olnud enam õigust teda tagasi nõuda. Sellest kujunes välja vanasõna "*Linnaõhk teeb vabaks*."

Linnad ei tahtnudki alati talupoegi välja anda, sest linnas oli lihtsamate tööde jaoks inimesi vaja ja maalt linna tulevad inimesed suurendasid linnarahvastikku.

Loe rohkem...

Ei ole teada, millistel konkreetsetel tingimustel Uus-Pärnus uusi linnakodanikke vastu võeti. Uus-Pärnus käibel olnud Riia õiguse alusel sai kodanikuks igaüks, kes maksis 12 ööri kodanikuraha. 16. sajandiks oli summa tõusnud poolele margale. Iga-aastaste kodanike kohustuste, eeskätt finantsiliste,

kohta puudub teave (niisama kodanikuraha vms võimaliku kogumise kohta sellel perioodil). On teada, et raad soosis sakslaste sissetõnnet, kuna aga viimased ei suutnud täita kõiki ameteid ja Uus-Pärnu vajab pidevat inimeste juurdevoolu, siis isegi kui ordu ja mõisnikud soovisid takistada rännet külast linna, pidi linn võitlema oma eluõiguste eest. Hansaaja lõpus, kui hakkasid välja kujunema sunnismaisus ja pärisorjus, oli talupoegade linna ümberasumine järjest raskem- mõisnikud nõudsid nende tingimusteta väljaandmist. Liivimaa linnad ei nõustunud sellega. 1543. aastal viidi Riia õigussesse sisse muudatus, mille alusel 1 aasta linnas elamise reeglit pikendati 2 aastani. Mõisnikud nõudsid koguni 30-aastast tähtaega. Viimane oli aga linnade seisukohast lähtudes absurdne, ka Uus-Pärnus keelduti seda tunnistamast.

On teada ühe eestlasest müürsepa Andreas Blocki juhtum. Ta oli Uus-Pärnus pikalt elanud, omas kinnisvara. Tema isand Pornuse (Viljandi kandi mõis) mõisahärra Johann Slippenbecke ei olnud aga tema linna siirdumisega rahul ja nõustus alles üle 15 aasta hiljem Blocki vaba linnakodaniku staatusega- peale seda, kui mees end lõpuks ise mõisahärra käest vabaks oli ostnud.

Tuuril võime ette kujutada, mil viisil linna pagenu talupoeg ühe või teise tuuriobjektiga kokku puutus, millises hansaaegses Uus-Pärnu linnajaos ta elada võis, milline oli tema eluase, kuidas ta endale elatist teenida võis, mida ta sõi-jõi või milliseid rõivaid ta kandis...

Tuuritaja saab muu hulgas aimu, milline oli hansaaegne elu Uus-Pärnus ja selle eeslinnas, millised olid suhted Uus-Pärnu ja Vana-Pärnu vahel ja mis roll oli keskaegses linnaelukorralduses kanda ordul.

TUURI ALGUS

1. Riia värav

Umbkaudselt Nikolai 7 (kollane ärihoone) ja 12 (roheline ärihoone) vaheline ala, vt kaart punkt 1.

Kaardil tähistab paksem punane kontuurjoon hansaaegset linna- ja linnusemüüri. Ordulinnuse territoorium on tähistatud diagonaalsete joontega, linnale kuulunud ala täppidega. Värava asukohas kontuurjoon katkeb. Tornid on tähistatud ringidega, pooltornid poolikute ringidega. Kaart on illustreeriv.

Riia väravast viis, juba 13. sajandil kasutatud, mööda mereranda kulgenud maismaatee Riiga (otsem tee oleks läbi Karja värava olnud (vt kaart punkt 8), kuid Riia värava kaudu olid teeolud paremad).

Selles esimeses punktis saab huviline ülevaate kogu linnamüürist, vallikraavist, tornidest, teistest väravatest ja peamistest tänavatest ning üldisest linnapildist.

Uus-Pärnu oli ümbritsetud **ringmüüri**ga.

Loe rohkem...

See ei olnud sugugi reegel kõikide meie piirkonna keskaegsete linnade puhul.

Eesti territooriumil oli keskajal 9 linna, 2 suurt: Tallinn ja Tartu, 7 pisemat: Rakvere, Paide, Narva, Viljandi, Haapsalu ning Uus- ja Vana-Pärnu. Neist omakorda Hansa Liitu kuulusid 4: Tallinn, Tartu, Viljandi ning Uus-Pärnu. Ringmüüri olid veel meie ala keskaegsetest väikelinnadest ümbritsetud Viljandi ja Narva (vähemalt osaliselt ka Haapsalu).

Linn rajati ida-lääne suunalistele liivaluidetele.

Väidetavalt oli kogu Uus-Pärnu ringmüür piiratud kuni 19-meetri laiuse **vallikraaviga**.

Linnamüür kaitses vaenlase eest ja pakkus oma kodanikele turvatunnet kindlate õiguste ja reeglite olemasolu tõttu.

Uus-Pärnu linnamüüri maksimaalseks kõrguseks võis olla kuni 8 m ja paksuseks kohati kuni 2 m.

Uus-Pärnu linnamüüris olid kindlasti järgmised kaks **torni**: Punane vangitorn (loe punkt 7, vt kaart punkt 7) ja Viljandi e. Püssirohu torn (loe punkt 9).

Lisaks Riia väravale olid olulisemad **väravad** linnamüüris Jõe (loe punkt 12) ja Gilditoa (loe punkt 10) väravad, linnamüüris asusid veel Ranna (vt kaart täht B), Vee (vt kaart täht G), Karja (loe punkt 8) ja Väike-Jõe (vt kaart täht F) väravad.

Keskaegne Uus-Pärnu oli ruumilt pisike. Enne 15. saj. oli linna pindala 5 ha ringis, keskaja lõpus suurendati linna ida ja edela suunas. Pindala oli pisut üle 6 ha (320 m läänest itta, 201 m põhjast lõunasse), olles ordulinnuse territooriumist 2/3 võrra suurem.

Uus-Pärnu **tänavavõrgustik** oli suhteliselt nõrgalt arenenud. Lääne-ida suunal kulges üks suur tänav- *Lange strate* (Pikk tänav). Karja värava pool kutsuti sama tänavat ka Karja tänavaks. Põhja-lõuna suunal oli kaks suurt tänavat: linna peatänav Riia (*Rigische strate*) ja Pühavaimu tänav (hilisem *Geistes strate*), viimast kutsuti selle jõepoolses osas ka Kompanii tänavaks (*Kumpenye strate*).

Veel on mainitud Väikest Jõetänavat, mis viis turuplatsilt (vt kaart punkt 13) jõeni. Teisi kitsaid tänavaid kutsuti väikesteks või kitsasteks tänavateks. Nikolai kiriku eest läinud kitsast tänavat, mis ristus Pühavaimu tänavaga, kutsuti näiteks lihtsalt kitsaks tänavaks (*enge strate*).

Linnaelu sarnanes külaeluga: tänavad olid puitsillutatud või üldse mitte, tänavatel jooksid vabalt ringi koduloomad, siin-seal võis näha kehvast seisust puitmajugi. Kohati esines aga ka munakivisillutist (näiteks turuplats). Tänavate korrashoid oli linnaelanike kohustus, raad hooldas vaid avalikke platse ja väljakuid.

Linna heakord nägi ette, et *igauks peab oma prügi ise linnast välja viima*.

2. Elumaja soklikorrus

Nikolai 10 asuva ärihoone esimese korruse klaasakendest on võimalik näha läbi esimese korruse põranda hansa perioodist pärineva elumaja soklikorrust, vt kaart punkt 2.

Uus-Pärnus ei ole tervenisti säilinud ühtegi hansaaegset **elamuhoonet**.

Keskaegses Uus-Pärnus esines nii puu-, vahvärk (dekoratiivne seinakonstruktsioon, kus erisuunalise puidust sõrestiku vahele jääb krohviga kaetud pind), kui kivimaju; ka segatüüpi elumajasid esines elutuba kivist, eeskoda puidust.

16. saj. esimesel poolel olid Uus-Pärnus domineerimas juba kivimajad, 111 krundil asus 67 kivihoonet.

Loe rohkem...

Kulutused toasoojale ja valgustusele ning eluruumide arv majas oli eri sotsiaalsete kihtide elutingimuste kõige olulisem erinevus. Elamutüübid olid sotsiaalselt diferentseeritud, kuid piiri ja võimalused määras kindlasti ka majanduslik olukord.

Linnapildis esines aga siiski ka puidust ehitisi (elamud, kõrvalhooned). Puithooned hävinesid sagedastes tulekahjudes. Kodanikumäärus nägi tuleohutusega seoses ette, et igaüks vaadaku oma tule järele, enne kui häda tõuseb!

*Hansaperioodile kõige iseloomulikumaks elamutüübiks peetakse **bude't** – elupood. Bude on diele-elamutüübi miniatuurne vorm, mille pindala võis olla kõigest 25 ruutmeetrit. Bude'l olid klaasaknad ja lai kaubahuuk. Leidus ka bude'sid, milles ei elatud. Viimased omasid vaid kaubanduslikku funktsiooni.*

*Elupoodide kõrval eksisteerisid ka **elukeldrid**. Elukeldrites elasid nähtavasti vaesed linnaelanikud.*

*Jõukamate linnakodanike elamutena olid Uus-Pärnus levinud hansalinnadele omased **alamsaksa elamutüüpi hooned**. Hoonete kõrged sadulkatused olid pööratud viiludega tänava poole. Iseloomulikud olid hästi väljaehitatud keldrid, maja esimesel korrusel asus suur eeskoda e. diele, selle taga köetav eluruum e. dörnse. Eeskoda võis olla isegi kuni 60-100 ruutmeetrit, mida valgustas 1-2 kõrget fassaadiakent. Eeskoja nurgas oli lahtine mantelkorstnaga köök. Soojal aastaajal toimus oluline osa igapäevasest tööst ja tegevusest dieles (kaubakontor, ladu, töökoda). Väidetavalt võis aga dieles temperatuur külmal talvel hoolimata kaminaga kütmisest langeda koguni nullikraadini. Dielest viis uks dörnsesse. Rikkamatel kaupmeestel võis olla ka mitu dörnset, millest vähemalt üks oli perekonna privaatne ruum. Vaestes majapidamistes täitis üks ainus dörnse ka avaliku ruumi. Dörnses söödi, tehti käsitööd ja magati.*

On teada, et 16. sajandi alguses oli rikaste bürgerite elamute ruumijaotus juba suurem kui keskajale tavapärase diele-dörnse jaotus. Näiteks oli mõnes majas lisaks dörnsele mitu kambrist. Kambriks nimetati ruumi, mida kasutati põhiliselt magamistoana. Uus-Pärnu kaupmeeste elamute ülemistel korrustel paiknesid puitsalvedega

viljalaod. Pööningul asuva vintsi abil ja viiluväljakul asunud luukide kaudu tõsteti kaup ülesse.

Tänaväärse elumaja taga oli tavaliselt hoov, kus oli levinud kahekorruseline puust hoone, mille alumisel korrusel olid tallid ja kuurid, ülal teenijate ruumid. Ülemise korruse eest oli tavaliselt lahtine rõdu, millele viis väline puutrepp. Sellised hoovihooned püsisid Pärnus kuni 18. sajandini.

Hästi valgustatud ruum- klaasaken, oli luksus. Neid kasutati vaid nende kalliduse tõttu aadli ja jõukate bürgerite elamutes, samuti tähtsates ühiskondlikes hoonetes. Klaasi asemel kasutati pärgamenti, linast kangast vms. Klaasaknad valgustasid elumajades vaid paremaid ruume. Vahel oli klaasitud vaid osa aknast. Järjest suurem akende kasutamine tõi kaasa klaasseppade kasvu Uus-Pärnus.

Hiljemalt 15. sajandist hakatakse kasutama ka torn- ehk pottahjusid. 16. sajandist levisid Uus-Pärnu jõukamates majapidamistes ka reljeefsetest ning glasuuriga kahhelplaatidest laotud ahjud.

2. Illustratsioon. Pärnu keskajast pärinevasse tänavastruktuuri kuulunud Pikk tänav pildistatuna 1920. aastatel. Paremal keskajast pärinevad hooned. Foto Pärnu Muuseumi kogu.

Linnakodaniku eluviisist tingitult kuulus elumaja juurde ka mitmeid erinevaid **kõrvalhooneid**: keldritega aidad, keldrid, veinikeldrid, tallid, laudad, heinaküünid, kõrtsid, poed jms. Osa nendest paiknes elumaja juures, sellega samal krundil, teine osa eemal, kas linnamüüri sees või sellest väljas. Kõrvalhooned peegeldasid linnakodaniku ametitegevust ja tema majanduslikke võimalusi. Vaesemate linnakodanike majad võisid ka täiesti ilma abihooneteta olla. Kauba säilitamiseks oli vaja keldreid ja aitu, müümiseks poodi jne.

Loe rohkem...

Hobustega seotud piirkonnaks kujunes Gertrudi kabeli ümbrus (vt kaart täht A) – seal lähedal asus linnusekomtuuri tall, Johann Heise tall. Gertrudi kirik (või kabel) asus linnamüüri sees, kohe ordulinnuse välise lõuna-müüri kõrval. On teada, et hiljem asus samas kohas hobuveski. Hobuveskeid kasutati siis, kui mingil põhjusel ei olnud linnamüürist väljas asunud veskeid võimalik kasutada (näiteks kui linnust piiras vaenlane vms olukorrad).

3. Püha Nikolai kirik

Nikolai kiriku mälestuskivi on paigutatud kunagisesse kirikaeda, Nikolai ja Malmö tänavate ristumiskohas, suure tammepuu all, vt kaart punkt 3.

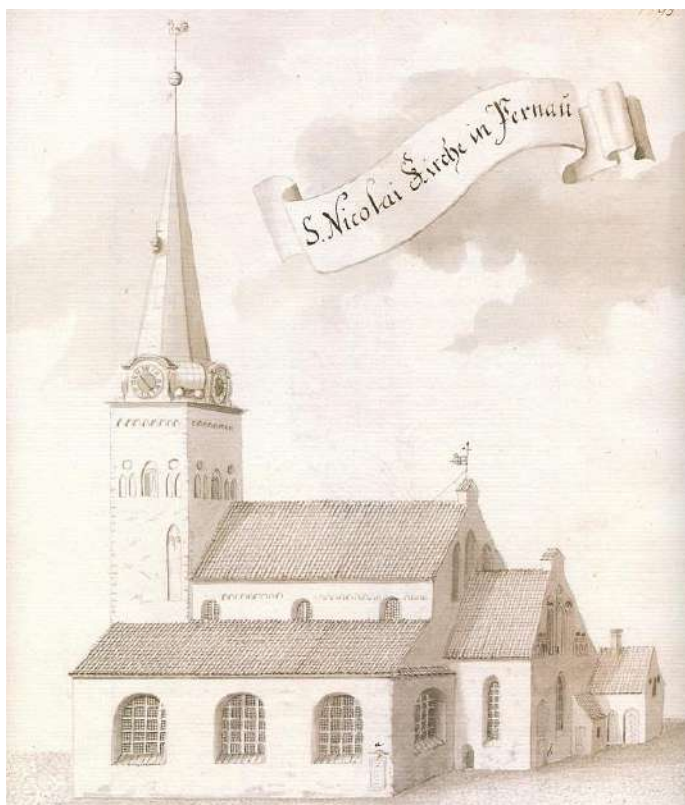
Turuplatsi vahetus läheduses asus eeldatavasti 14. sajandi alguses ehitatud Uus-Pärnu peakirik: **Püha Nikolai kirik** koos Püha Risti kabeliga, kirikaia ja 1543. aastal ehitatud kivist saunaga. Nikolai kiriku juures asus ka kaev. Kirik oli pühendatud Püha Nikolausele, kes oli mh kaupmeeste kaitsepühak. Nikolai kirik oligi seega eelkõige Uus-Pärnu kaupmeeste pühakoda.

Loe rohkem...

Kiriku põhjaküljel asus tõenäoliselt Uus-Pärnu kõige tähtsam reliikvia – Must rist. Risti juures käidi palju, toodi annetusi. Ühe hüpoteesi järgi on risti puhul tegu Vana-Pärnu toomkiriku 1263. aasta maha põlemisel imekombel terveks jäänud altari ristiga. Uus-Pärnu linnavapp on üks tõendus selle kohta. Nimelt 14. sajandist pärit linnavapil on kujutatud risti hoidev käsi ja võti. Väga tõenäoliselt on tegu just Püha Musta risti kujutisega.

Kirikul oli vaieldamatult tähtis roll keskaegse Uus-Pärnu elaniku elus. Kiriklikud pühad määrasid elurütmi. Igal gildil oli kirikus oma kabel. Linnapildis liikus rohkelt vaimulikus rõivastuses inimesi (mungad, preestrid). Linna külastas ka palju palverändureid, tänu kellele jõudsid Pärnusse mh uudised mujalt ilmast.

*Erinevalt teistest Liivimaa suurematest linnadest, jõudis uus evangeeliumiõpetus siia aeglasemalt. Peale 1524. aasta suurt tulekahju, kasutas linn sobivat olukorda ära, kodanikkonna toetusel viidi **reform** (16. sajandi alguses sündinud usuline uuendusliikumine, mille tulemusena katoliku kirikust eraldusid nn reformeeritud harud, neist peamised olid luterlus, kalvinism ja anglikaani kirik) läbi 1525. aasta märtsis. Kuigi reformi tulemusena läksid kirikuvarad raele, kes võttis kirikute ja preestrite ülalpidamise enda kanda, toimus Pärnus siiski aasta hiljem ka pildirüüste (rituaalne vägivallaakt pühapiltide ja –kujude vastu). Pärast pildirüüset hakati ka Uus-Pärnus evangeeliumiusu kirikut üles ehitama.*

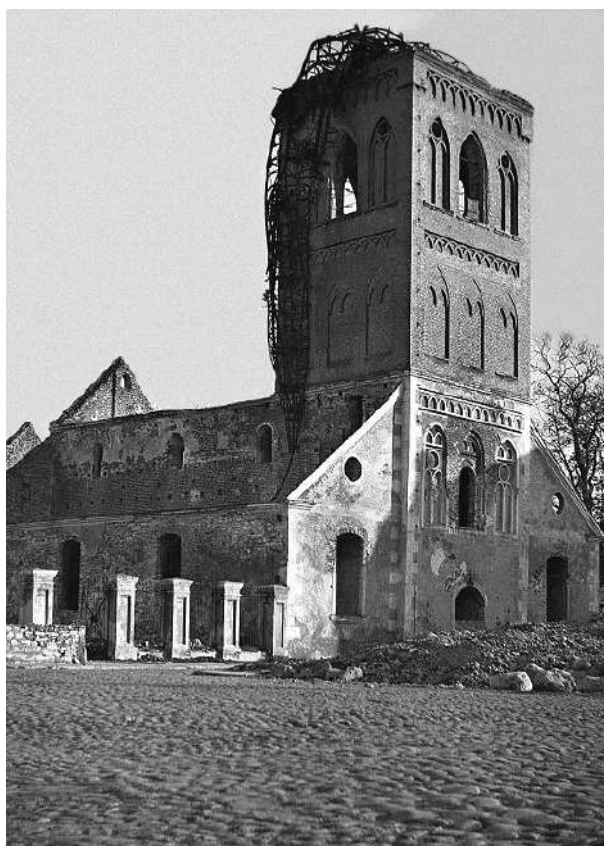
3. Illustratsioon. Reproduktsioon Püha Nikolai kirikust. Pärnu Muuseumi kogu.

4. Illustratsioon. Püha Nikolai kiriku sisevaade 1930. aastatel. Pärnu Muuseumi digikogu.

5. Illustratsioon. Püha Nikolai kiriku seestvaade 1930ndatel enne Teist Maailmasõda. Pärnu Muuseumi digikogu.

6. Illustratsioon. Püha Nikolai kirik pärast 1944. aasta septembrikuu pommitamist. Varemed õhiti 1954. aastal. Pärnu Muuseumi kogu.

4. Gildid

Maarja Magdaleena Gild (heleroheline puithoone), Uus 5, vt kaart punkt 4.

Gild ühendas kas kaupmehi (**suurgild**) või **tsunft**e (iga käsitööala kohta üks tsunft). Uus-Pärnus eksisteeris lisaks suurgildile ka väike e. käsitööliste gild ja mitu kirikugildi. Viimastesse võisid kuuluda ka naised ja eestlased.

On näiteks teada, et tulekahjus kannatada saanud Nikolai kiriku torni taastas aastatel 1526–29 eesti soost meister Janos.

Loe rohkem...

Töenäoliselt kasutas komtuur (vt seletus punktis 14) ja ordulinnus ka linna käsitööliste teenuseid, see oli hea lisatulu käsitöölistele. Mõned Uus-Pärnu lihtsamad käsitöölised said tänu sellele väga heale järjele ja omasid uhkeid kivimaju. Tallinnas oli olukord vastupidine, seal valitses linna ja ordu käsitööliste vahel konkurents.

Tööaeg oli tingitud aastaegadest ja loomulikust valgusest ning kuntsliku valguse olemasolust. Sagedased olid erinevaid pidustusi alates kiriklikest protsessioonidest kuni linnapäevadeni. Kaks korda aastas kostitati komtuuri: raekojas ja gilditoas (vt seletus punktis 10). Uus-Pärnu elanik pidutses umbes kolmandiku aastast. Meelelahutusena, rohkem küll jõhkravõitu vaatamänguna, toimisid linnast väljas täide viidud hukkamised (talumees Brentzi poomine 1568. aastal hobusevarguse eest oli vaid üks sellistest).

Ka **naistel** oli linnaelus tähtis roll. Rikas lesk või suure kaasavaraga neitsi oli sageli mõnele mehele ainus võimalus linnas oma elu heale järjele saada. Naised olid hinnatud tööjõud ja neil olid head väljavaated tööleidmiseks, sest neile tuli vähem palka maksta. Nad töötasid mh abitöölistena, teenijatena ja müüjatena. Eriti aktiivsed olid käsitööliste ja kaupmeeste lesed, kes pidid puht elulistel põhjustel töökoja või ettevõtte elushoidmiseks tublisti tööd tegema. Linnakodaniku proual oli mitmeid olulisi õigusi, näiteks ei olnud mehel õigust ühisvaraga või veel vähem naise isikliku varaga üksi tehinguid teha.

7. Illustratsioon. Käsitöölisele kuulunud nahkvest 16. sajandist. Vest leiti Uus 5 arheoloogilistel väljakaevamistel. Pärnu Muuseumi arheoloogiakogu. Foto: E. Välja.

5. Pühavaimu kirik

Umbkaudselt Rüütli tänavalt alguse saava 3. korruselise hoone Pühavaimu 12 poolse serva asukohas, vt kaart punkt 5.

Kui Nikolai kirik oli kaupmeeste kirikuks, siis Pühavaimu kirik oli kogu ülejäänud linnarahva kirik. See nõ käsitöölise linnajao kirik põles 1513. aasta tulekahjus. Teated selle taastamisest puuduvad.

Lisaks kaupmeeste ja käsitöölise kirikutele, asus linnamüüri sees, Ranna värava kõrval, ka **Gertrudi kabel** (vt kaart täht A), mis oli eelkõige palverändurite poolt külastatud pühakoda. Põles 1513. aastal. On teada, et hiljem asus samas kohas **hobuveski**. Hobuveskeid kasutati siis, kui mingil põhjusel ei olnud linnamüürist väljas asunud veskeid võimalik kasutada (näiteks kui linnust piiras vaenlane vms olukorrad).

Väljaspool linnamüüre asusid veel **Anna kabel** (vaid rattatuuri kaardil, vt täht i) ja **Maarja-Magdaleena kabel** (vt kaart täht J).

Maarja-Magdaleena kabel asus eeslinnas tõrvakuuri juures, läheduses asus ka kõrts ja vaeste varjupaik. Kabel oli arvatavasti mõeldud lihtsama klassi hingehoiuks (talupojad, teenijad,...). Koos Gertrudi kabeliga kuulus ta ordu hoole alla. Mõlemad kabelid tegelesid ka palverändurite hingehoiuga ning hoolitsesid kerjuste eest.

Ordulinnuse konvendihoones asus **Püha Jüri kabel** (vt kaart täht H).

Valge torni lähedal asus **Püha Johannese kirik** (vt kaart täht D), mis on ehitatud 1593-1609 aastatel.

Pühavaimu torn (vt kaart täht C) asus Pühavaimu kiriku juures, värava kohal. Tegemist võiski olla endise Pühavaimu värava asemele ehitatud torniga või hoopis väravatorniga.

Loe rohkem...

Kirik oli keskajal enam kui lihtsalt vaimse elu keskus, ta oli ka suhtlemise koht nagu kõrts või gildituba. Kirikutes sõlmiti ka tehinguid, mängiti ja lõbutseti. Kirikukellad andsid teada hädaohust või erilistest rõõmusõnumitest.

Kuna linnas jooksid vabalt ringi loomad, oli kirikutele ümber ehitatud spetsiaalne tõke (roster), et loomad kirikusse ja kiriku õuele ei pääseks.

6. Käsitöölise linnaosa

Punase torni ja Pühavaimu kiriku naabus, vt kaart punkt 6.

16. sajandi esimesel poolel oli Uus-Pärnus u. 25 tootvat ja teenindavat käsitöölala (seppi käsitöölisest kõige enam).

Kruntide ja majapidamiste **asukoht** sõltus sotsiaalselt kuuluvusest, vaid eliit (enamasti kaupmehed) sai endale lubada elamut linna tsentrumis või prestiižes rajoonis (sadama piirkond, ordulinnuse ümbrus). Linna ääres (sh käsitöölise linnaosa) ja eeslinnas paiknesid väiksemad majapidamised.

Käsitöölise linnaosas asus ka kõige enam kõrtse.

Loe rohkem...

Kõrtse võis Uus-Pärnus 16. saj. esimesel poolel olla keskmiselt 15-20. Kõrtse müüdi, vahetati, panditi. Anti ka rikaste kodanike poolt tütardele kaasavaraks.

Nii juhtus näiteks Johann van Lynthemi kõrtsiga, mis asus Pühavaimu kiriku vastas- tütar Gretkenile, kes abiellus raehärra Berndt Hesselsiga.

Pühavaimu kiriku vastas asus koguni kolm kõrtsituba: bürgermeister Johann van Lynthemi, Johann van Acken ja Diderich Metstacke omad. Uus-Pärnust on teada vaid mõned üksikud eeslinnas asunud kõrtsid: näiteks Tonnie van Laeri oma Maarja-Magdaleena kabeli (vt asukoht kaart täht J) juures jõe ääres.

Millised kõrtsid täpselt välja nägid, milline elu käis nende sees ja ümber, on vähe teada. Uus-Pärnu kõrtsid olid peamiselt kas puu- või vahvärkhood. Kõrtsi juurde kuulus peaaegu alati aed.

Kõrts võis täita ka elumaja aset. Kõrts oli omaette majapidamine koos kõrtsiperemehe- või perenaisega, tema võimaliku pere ja teenijaskonnaga. Seal võisid peavarju leida ka lõbutüdrukud. Kindlasti olid kõrtsid aga seotud õlle- selle valmistamise ja müümisega.

Võis oletada, et kõrtsis mängiti ka hasartmänge, kuigi raha peale mängimine oli keelatud.

Lisaks kohalikele elanikele, külastasid kõrtse ordulinnuses elanud orduvennad ja linna külastanud talupojad.

Kõrtsid pakkusid peavarju ja ööbimisvõimalust. Uus-Pärnul oli külalisi palju: Musta Risti külastused, linnade päevad, orduhärrade kokkutulekud ja kaupmehed, läbi Uus-Pärnu läks Riiat ja Tallinnat ühendav maantee, Lääne-Euroopast tulnud laevad jäid vahel kogu meeskonnaga Uus-Pärnusse talvituma.

Võrreldes Tallinnaga, asusid Uus-Pärnu kõrtsid linnamüüri sees. Küll vähem prestiižsetes kohtades, nagu Pühavaimu kiriku, Punase torni ja sellest vasakul asunud nn pooltorni ümbruses oli kõrtse kõige enam.

Uus-Pärnu **etniline koosseis** ei erinenud Liivimaa suuremate linnade omast. Eliidi moodustasid saksa soost kaupmehed-käsitöölised, lihttöölised ja vaesed käsitöölised olid mittedakslased- keskaja Liivimaal eestlased ja lätlased.

Saksa soost linnaelanike arv oli keskaegses Uus-Pärnus kergelt ülekaalus.

Loe rohkem...

See ei olnud nii näiteks Tallinnas, Tartus ja Narvas. Üksikuid skandinaavia päritolu linnaelanikke võis samuti olla, venelastest linnaelanike olemasolu enne Liivimaa sõda on ebatõenäoline.

Uus-Pärnu eestlastest elanikkond pärines arvatavasti linna lähi-tagamaalt.

Tuuriteksti alguses mainitud eestlasest müürsepp Andreas Block oli teadaolevalt pärit Karksi piirkonnast. Kindlasti ei tulnud eestlastest elanikkonna juurdekasv ainult ordualadelt, seda tuli ka Saare-Lääne piiskopkonnast.

Uus-Pärnus koos eeslinnaga võis keskaja lõpus elada u 850-1000 inimest, sh kodanikke 70 ringis.

Loe rohkem...

Üle 10% kodanikest olid raehärrad (8);

oletuslikult oli kaupmehi 35-40;

käsitöölisi 30 või vähem (kõik käsitöölised ei olnud linnakodanikud).

Kodanikud koos pereliikmetega moodustasid linna elanikkonnast veidi alla poole. Sinna juurde arvestades vaimulikud ja aadlikud, võib arvata, et ½ linnaelanikest olid vaesed käsitöölised, palgatöölised, sulased-teenijad ja nende võimalikud pereliikmed.

Liivimaa suuremad linnad (Riia, Tallinn, Tartu) väljaarvatud, olid kõik teised linnad väikelinnad (elanike arv kuni 2000 inimest).

Lisaks omasid linnas kinnisvara maa-aadlikud, osadest neist said linnakodanikud, teistel puudusid sidemed linna ja kodanikega. Linnas omas kinnisvara ka vaimulikust seisusest isikuid.

Linnas oli mitu kirikut-kabelit (loe punkt 5). Juba enne reformatsiooni oli mittesakslastel ka oma jutlustaja. On siiski tõenäoline, et enne reformatsiooni elas Uus-Pärnus ca 10 vaimulikku, u 0,5 % elanikkonnast.

Tallinnas oli hiliskeskajal vaimulike protsent elanikkonnast 1-2.

Üldjoontes oli jõukamate ja vaesemate linlaste **riietus** sarnane, erinevus tuli materjalidest (kohalik või importkangas).

Rõivaid valmistati Uus-Pärnus kohapeal- rätsepad, köösnerid (valmistab pargitud ja viimistletud karusnahast esemeid), kingsepad. Mitte kõik ei saanud endale lubada kehakatete tellimist. Ka jõukamates peredes meisterdati riideesemeid ise- naiste töö.

Tehti vahet igapäevasel ja pidulikul rõival.

Uhkemaid riideid pärandati põlvest põlve.

Loe rohkem...

Vaesematel linnaelanikel olid vaid hädatarvilikud kehakatted:

paar saapaid, lihtsad, väheste kaunistuste ja eheteta rõivad.

Mittesakslastest linnaelanike riietus sarnases suuresti talupoegade omaga- naistel villane, varrukateta umbkuub, selle all linane särk ja peal suurrätt; meestel samuti villane umbkuub ja villased või linased püksid.

Vaesem elanikkond kasutas oma riietuse tarvis kodumaist villast ja linast kangast.

Jõukate linlaste kehakateteks olid hansa-ajal meestel saapad, sokid, püksid, vammus ja kõige peal mantel; naistel aluspesu, -seelik, jakk, kleit, peakate (rätik, tanu).

Talvel kanti kasukaid (lambanahk kõige odavam, ilvese, nugise ja leopardi nahku kasutati riiete ääristamisel) ja pikki villaseid keepe.

7. Punane torn

Hospidali tn 8 ja 10 vaheliselt ligipääsuteelt avaneb vaade Punasele tornile; samuti on võimalik Punast torni vaadata Hospidali 6 ja 8 vahelise teepikenduse lõpust või Hommiku 11 poolt (kõrge aiavärv võib olla suletud ja takistada vaadet), vt kaart punkt 7.

Uus-Pärnu ainus keskajast (15. saj.) säilinud ehitis. Torn on nime saanud punastest tellistest voodri järgi. Alumisel korrusel oli eraldi sissipääsuga vangla. Sellest nimetatakse torni ka Vangitorniks.

Pärnu vanima torni, Punase torni, läbimõõt on ligi 10 m; seinad kuni 2,3 m esimesel korrusel, kõrgemal seinte paksus väheneb.

8. Illustratsioon. 15. sajandi I poolel linnamüüri kagunurgale ehitatud Punane torn. Ehitise punastest tellistest välispind on kaetud valge krohvikihiga. Pärnu Muuseumi kogu.

8. Karja värav

Umbkaudselt Pika ja Hommiku tänava ristumiskoht, vt kaart punkt 8.

Karja väravast pääses eeslinna aedadesse ja ühiskasutatavate heinamaade ning karjamaadeni.

Praeguse Karja tänava ja kunagise Karja värava olemasolu viitab sellele, et hansaaegses Uus-Pärnus oli karjakasvatus olulisel kohal. Linn oli keskajal agraarse iseloomuga- loomapidamisel ja aiandusel oli linlaste majanduslikus tegevuses oluline roll.

Eeslinnas asusid samuti juurvilja ning puuviljaaiad (vt 12. Illustratsioon).

Loe rohkem...

Peamiseks **toiduks** oli leib ja teised teraviljast valmistatud road. Lisaks leivale oli laual liha, kala ning usutavasti ka hülgeleha. Pärnu jõe suudmes ja Reiu jões oli komtuuril eesõigus säina püüda. Talupoegadel oli säinapüük keelatud nii kaua, kuni kalameister kalastas. Meres ja jões oli kalapüük vaba. Kalapüügi tähtsusele viitab ka asjaolu, et Uus-Pärnu nn väikesel vapil on kujutatud kahte kala kergelt kaardus kummalgi pool risti.

Importkaubanduse vahendusel jõudsid Uus-Pärnusse luksускаubad: lõunamaised veinid, eksootilised puuviljad ja idamaised vürtsid (ingver, safran, nelk, pipar...). Sisse imporditavatest toiduainetest oli lihtsama linnaelanikkonna jaoks olulisem sool, kuid ka heeringas ja kuivatatud kalad, võimalik et ka humalad.

Tähtsaimaks **joogiks** oli õlu. Avalikud kaevud tagasid linnaelanike joogivee vajaduse – Uus-Pärnus oli 3 avalikku **kaevu** (turuplatsil, Punase torni juures, Nikolai kiriku juures). Kaevusid asus ka erakruntidel (sh keldrites) ja linnasarases.

9. Valge torn

Fridrich Fromhold Martensi nimelise linnaväljaku (Hommiku 2a kinnistu) Hommiku tänava poolse serva ääres on sillutisel markeeritud linna ringmüüri kirdenurgas asunud Valge torn.

9. Illustratsioon. Kunagise Valge torni varemed praegusel Martensi väljakul arvatavasti 19. sajandi lõpus. Pärnu Muuseumi kogu.

Enne 1533. aasta suurt tulekahjut kutsuti Valget või Uut torni Püssirohu- või Viljandi torniks. Tulekahjus esialgne torn hävines (plahvatas tornis hoitud püssirohi). Enne selle taastamist jõuti torni kutsuda lagunenud torniks.

16. sajandi keskpaigaks taas ülesehitatud linnatorni hakati nimetama Valgeks või Uueks torniks.

Taastatud torn ehitati vana torni vundamendile: läbimõõt 14 m (4 m võrra paksem kui Punane torn), seinte paksus esimesel korrusel oli kuni 3 m, kõrgemal seinte paksus vähenes.

Loe rohkem...

Uus-Pärnu rael oli peale suurt 1533. aasta tulekahju rohkelt suuri väljaminekuid. Uue torni valmimisel pandi sarikad paika, aga katusekivide ostmiseks vahendeid ei jätkunud, nii sai tornile katus laudadest.

Kolmekorruseline torn oli arvatavasti mõeldud suurtükkidele.

10. Gilditoa värav

Oletatav asukoht tänaste Põhja ja Pühavaimu tänavate ristumiskohas (vt kaart punkt 10).

Käesolev linnavärav on nime saanud ringmüüri sees, kohe värava lähedal, asunud **gilditoa** järgi.

Gildituba oli selle liikmete ja külaliste kogunemise ja kooskäimise koht.

Gilditoa linnavärava ees asus ka paatide kai.

Loe rohkem...

Paatide kai lõpus asus üks linapressidest. Sinnani lubas 15. sajandist pärit kodanikumäärus ka palke parvetada (palkide parvetamise traditsioon Pärnu jõel on markeeritud mh Martensi väljaku sillutisesse).

Seal asuski nn tööstuspiirkond, kus oli lisaks linapressile ka raehärradele kuulunud kaks tõrvakuuri (pigi, tõrva ja vaigu segu), kus tihiti veesõidukeid. Ka rae lubjaaugud paiknesid seal.

1524. aasta tulekahju oli nii laastav, et maha põlesid isegi väljaspool linnamüüre asunud linapressid.

11. Sadam

Pärnu jõe vasakkallas, Kesklinna sillast mööda Jaansonirada ida suunas, umbkaudselt seal, kus tänagi pinkide vahel nõ randumiskoht asub, vt kaart punkt 11.

Merepoolsel jõesaarel (vt kaart jõesaared märgitud katkendliku joonega) asusid sadam laevade jaoks ja kaal kauba kaalumiseks (vastaskalda pool saare servas).

Sellele jõesaarele viis tamm.

Loe rohkem...

Navigatsioonihooaeg oli aprilli keskpaigast novembrini. On teada, et 1492-1496 lahkus Pärnust Lübeckisse 21 laeva, 15. saj. lõpus aga ainult 4-7 laeva aastas. Uus-Pärnusse saabus Lübeckist 15. saj. lõpus 1-4 laeva.

Uus-Pärnu oli keskajal eelkõige väljaveo sadamaks. Kõige enam eksporditi teravilja, lina, linaseemet, härja- ja lehmanahad, tahket rasva, hülgepekki, võid, vaha, ...

Sisse veeti soola, heeringat, veini, humalaid, lõuendit, kalevit ... luksuskaupu.

12. Jõe värav

Aida tn 3, Pärnu Muuseumi hoone (fuajee), vt kaart punkt 12.

Koos Jõe väravaga tuli endise aida Pärnu Muuseumiks ümberehitamise käigus välja ka väravatorn. Säilinud on nii puit- kui kivisillutis. Samuti postid, mille vahele ligi kolme ja poole meetri laiune puidust värav kinnitatud oli.

Jõe väravast käis läbi kogu hansakaubandus. Jõesaarel asuvast sadamast tuli tamm värava tornini ja sealt läbi värava mindi linna sisse. Tegemist oli ühe viimase väravaga, mida kasutati enne, kui linnamüür kinni ehitati ja muldvallidega tugevdati.

10. Illustratsioon. Vaade Uus-Pärnule Ülejõelt. Illustratsioonil on kujutatud Uus-Pärnut tegelikust palju suursugusema ja toretsevana. Pärnu Muuseumi kogu.

13. Turuplats

Umbkaudselt Munga ja Nikolai tänavate vaheline Pika tänava lõigu ümbrus, vt kaart punkt 13.

Turuplats oli linna elutegevuse süda. Seal müüsid oma toodangut linna käsitöölised ja ümberkaudsed talupojad. Turuplatsil asusid samuti liha- ja leivapoed ning kalaletid.

Turuplatsi ääres paiknes ka **raekoda** koos **kohtutoa** ja **vaekojaga** (kasutati kaupade kaalumiseks- vaekojas asusid linna tembeldatud (kõige täpsemad)

kaalud, maksustamiseks, kehtivate kaalude ja mõõtude kontrollimiseks). Raekoda oli linna tähtsaim ja esinduslikem ilmaliku funktsiooniga hoone. Madal ja ruumikas. Arvatavasti 14. saj. ehitatud. Pärnu raadi on esmakordselt mainitud 1325. aastal. Raekoja allkorrusel asusid poekesed, ühes tiivas kohtutuba, teises vaekoda.

Loe rohkem...

Neljal suurel laadapäeval (tooma- ja küünlapäeval, paastu esimesel nädalal ning jaanipäeval) panid sinna oma müügiputkad üles kraamipoodnikud.

Kõik linnaelu olulisemad sündmused viidi läbi turuplatsil: protsessioonid, pidustused, külaliste vastuvõtt, loeti ette bursprake (kodanikumäärus), anti teada uute raeliikmete valimisest, uue linnavalitsuse ametisse astumisest, võimalik, et seal on viidud täide ka hukkamisi.

Lisaks Riia linnaõigusele eksisteerisid Uus-Pärnus mitmed kohalikud täiendused: maahärra antud privileegid, rae enda väljaantud määrused ja korraldused, neist üks olulisemaid oli linna kodanikumäärus, millega määrati linna sisekord.

Näiteid kodanikumäärusest:

igäüks vaadaku oma tule järele enne kui häda tõuseb;

külaline ärgu kaubelgu külalisega;

väljaspool linna, aedades, olid samuti omandit kaitsvad reeglid: need oli jäetud peremehe määrata- selle üle kes tabati võõras aias ei olnud kohut.

Raekoja olemasolu oli tähtis linnasümbol- keskaja Eesti linnadest oli raekoda vaid Tartul, Tallinnal ja Uus-Pärnul. Teiste linnade esindused kogunesid kohalikus gilditoas (vt punkt 10).

14. Ordulinnus

Pärnu Keskraamatukogu peasissekäigu ees (Akadeemia 3) on sillutisel markeritud ordulinnuse müüride asukohad, vt kaart punkt 14.

Ordu territoorium Uus-Pärnus on kaardil märgitud diagonaalselt jookvate joontega (vt kaart).

Linnusemüürid olid vaadeldavad veel peale Teist Maailmasõda, kuid stalinistliku keskväljaku (täna Endla Teatri ees paiknev Keskväljak) rajamise käigus need lammutati.

Saksa Ordu ühe piirkonna halduskeskusteks olid **ordulinnused**.

Kindlasti oli 14. sajandil rajatud linnusel eelkäija, tõenäoliselt 13. sajandil ehitatud puitehtis. 15. saj. alguses viidi läbi uus tõsine uuendus, rajati eelkindlustus. Arvatavasti samal ajal ümbritseti ka linn ringmüüriga- linn ja linnus moodustasid ühtse kaitsesüsteemi.

Uus-Pärnus oli ordu territoorium u 3 korda väiksem linna pindalast.

Ordulinnus oli osa linnast, kuigi müüride ja vallikraaviga eraldatud.

Orduvõimu esindas Uus-Pärnus **komtuur** (kõrge ametnik), kes omas kõrgeimat kohtu-, haldus- ja sõjalist võimu oma komtuurkonnas. Komtuur allus ordumeistrile (Liivimaa ordu kõrgeim ametnik).

Kuna komtuuril oli palju ülesandeid, vajas ta ka abilisi. Ordukomtuur liikus palju ringi, seega viibis statsionaarselt ordulinnuses linnusekomtuur. Veel oli ametis kirjutaja ehk sekretär.

Komtuuri tööülesanneteks olid:

konvendi (ordulinnuse haldusorgan) juhtimine, järelevalve ordulinnuse jt tema haldusalasse jäävate väiksemate kindlustuste üle, järelevalve ordumõisate valitsemise üle, kohtumõistmine tema piirkonnas, ta oli kohalike ordusõdurite pealik.

Kuna tegemist oli vaimuliku orduga, osales ordukomtuur aktiivselt ka linna vaimulikus elus. Nikolai kiriku kirikhärra seadis näiteks ametisse ordukomptuur.

Ordu territooriumi keskel asus **konvendihoone** (vaimuliku rüütliordu linnuse tüüp). Uus-Pärnus asus üks väiksemaid konvendihooneid Liivimaal. Ruudu-kujulise põhiplaaniga tellishoone küljepikkus oli 34 meetrit (Liivimaa suurima Viljandi konvendihoone küljepikkus oli 55 meetrit). Hoone kujutas endast kaht läbikäidavat ja kaht nende vahele kiilutud hoonet- Saksa Ordu tüüpiline ehitusstiili näide. Konvendihoone peakorraldusel asusid näiteks kapiitli saal, dormitoorium, söögisaal, linnusekabel (**Püha Jüri kabel**, vt kaart täht G.), komtuuri isiklikud eluruumid. Hoone müürid jalamil olid 7 jalga paksud, iga järgmise korrusega jäi müür ühe jala võrra õhemaks.

Selgitamata on kas konvendihoonel oli mõni torn või mitte. Ordulinnuse eeskindlustusel seevastu olid tornid. Need suurtükitorid rajati seoses tulirelvade tulekuga.

Loe rohkem...

Ordulinnuses elasid ka orduvennad ehk ordurüütlid. Neid elas linnuses järjest vähem. Linnuses elasid ka mustpead ehk tallivennad, moodustasid orduteenritest eraldi grupi, moodustades ordu tõelise sõjalise jõu. Ordulinnuses elas ka orduteenreid ja käsitöölisi, nende arv ei ole samuti teada. Komtuuril oli oma kalameister. Kuna ordule kuulus veski, omas komtuur möldrit ja selle sulaseid. Veel elasid linnuses vahid ja käskjalad, nagu ka kalurid, kuulusid need kõik madalamate ametite hulka. Eeslinnuse õuel asus arvatavasti ka sepikoda- seega linnuses elas-toimetas sepp.

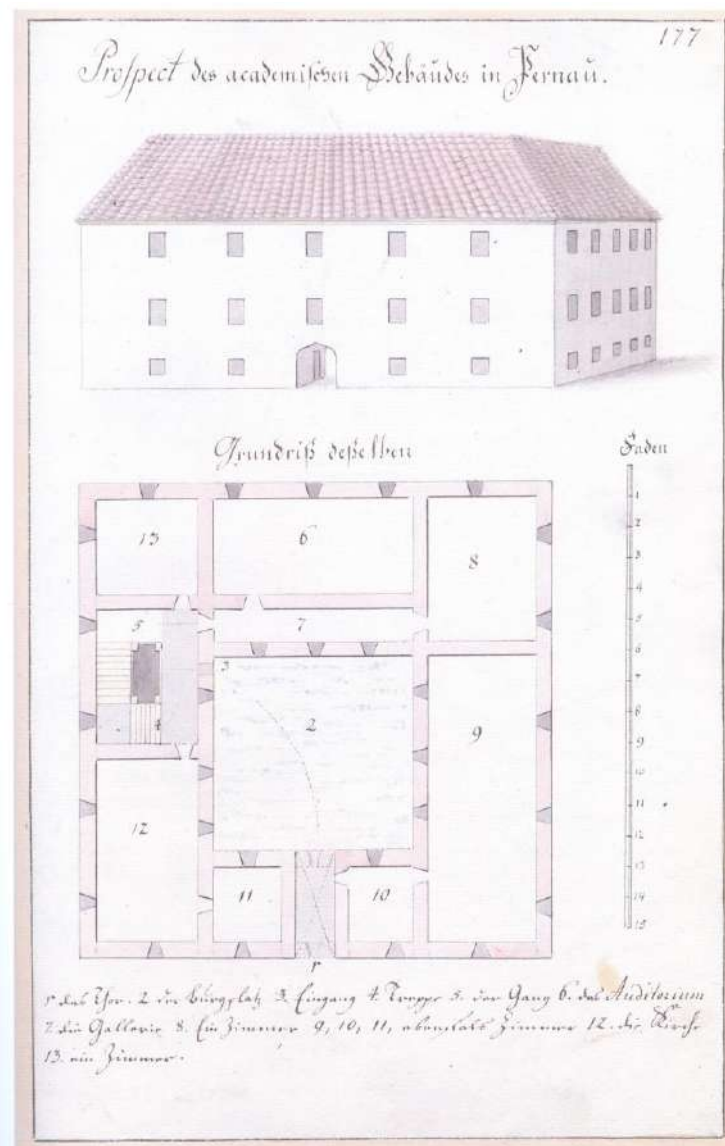
Ordu oli oma võimukandjate ja ametnikega tugevalt integreeritud linnakodanike igapäevaellu. Sellel oli nii positiivseid kui ka negatiivseid külgi.

Komtuurile kuulus pool linna kohtutuludest, samuti pool pärijateta jäänud varadest.

Ordu võimukandjad olid head krediidiandjad, eestkostjad ja äripartnerid. Uus-Pärnu korduvate tulekahjude (1488, 1513, 1524, 1533) järel aitas orduvõim laenude, annetuste ja muude investeeringutega. Teisalt oli ordu aga tüütu ja ärritav nähtus

linnapildis. Määrav osa linna poliitilisest ja ärieliidist oli orduga seotud. See aga ei tähendanud, et linnakogukond ordule vastu ei hakanud või oma iseseisvuse eest ei oleks seisnud – julgelt astuti näiteks ordukomtuurile vastu, kui see soovis kodanikega võrdseid õigusi kauplemisel.

Ei olnud ka harv, kui komtuurid ordumeistri mõju alt välja soovisid saada, et hakata iseseisvateks tulunautijateks oma haldusalas. Sage oli orduhärrade kodanikustumise tendents – nad elasid linnas (mitte linnuses) ning nautisid koos perega linnakodaniku elu häid külgi, kuigi olid andnud tsölibaadivande. Vähemalt hiliskeskajal näisid orduhärrade peresuhted linnakogukonnas sotsiaalselt aktsepteeritud. Uus-Pärnus on sellises suhtes naisi nimetatud teenijannadeks, vaatamata nende tegelikule varanduslikule või sotsiaalsele positsioonile. Orduhärrade järglaste kindlustamine pärandiga oli üks oluline lahendus nõudev õigusprobleem orduvõimule.

11. Illustratsioon. Pärnu konvendihoone joonis. Pärnu Muuseumi kogu.

15. Vahitorn

Torni asukoht on markeeritud Vallikäärus, Õhtu 1, vt kaart punkt 15 ja illustratsioon 12.

Vahitorn oli suurim torn linnuse ja linna ühise ringmüüri loodenurgas, kust ilmselt valvati ka lähenevaid laevu.

Torni markeeringul on pinnasel eksponeeritud keskaegse Uus-Pärnu **plaan** (võib talvisel ajal olla lume-/jäävaiba all).

16. Parve ületuskoht

Parve ületuskoha oletatav asukoht Ringi tänava lõpus (Ringi 60 kõrge kortermaja esine jõekallas), vt kaart punkt 16.

Praami ülesõidukohta jõesuudmesse oli kõige hõlpsam saada läbi Ranna värava (vt kaart punkt B).

Suur praam oli nõ Vana-Pärnu lään (tähtajaliseks kasutamiseks antud maa või muu vara), st et Saare-Lääne piiskop oli praami mõnele Vana-Pärnu kodanikule läänile andnud. Üle jõe sõita soovijaid teenindasid ka väiksemad paadid teistes ülesõidu kohtades.

Parve ületuskoha juures asus teine linapress.

Loe rohkem...

Linapress oli koht, kus pakiti lina, et seda siis eksportartiklina Uus-Pärnust välja viia. Kõige tavalisem oli lina pakkimine tünni (on teada, et üks tünn lina võis kaaluda 4 laevanaela e. u 650 kg).

Ordule kuulunud üks kaluriküladest asus samuti linapressi ja praami ülesõidukoha vahetus läheduses ning teine ordulinnusest üle jõe Sauga jõe suudme lähedal (Kalamaja). Vajadusel varustati ka ordumeistrit kalaga. Üks veskitest olevat samuti asunud parveületuskoha kõrval ja oli meremärgina kasutusel.

17. Eeslinn

Aia, Karja, Vanapargi ja Ringi tänavate ristmik, vt kaart punkt 17.

Linnamüürist väljas asus eeslinn e. linnasaras.

Eeslinnas oli samuti võimalik elada. Eeslinna õhk oli suviti kergem ja puhtam.

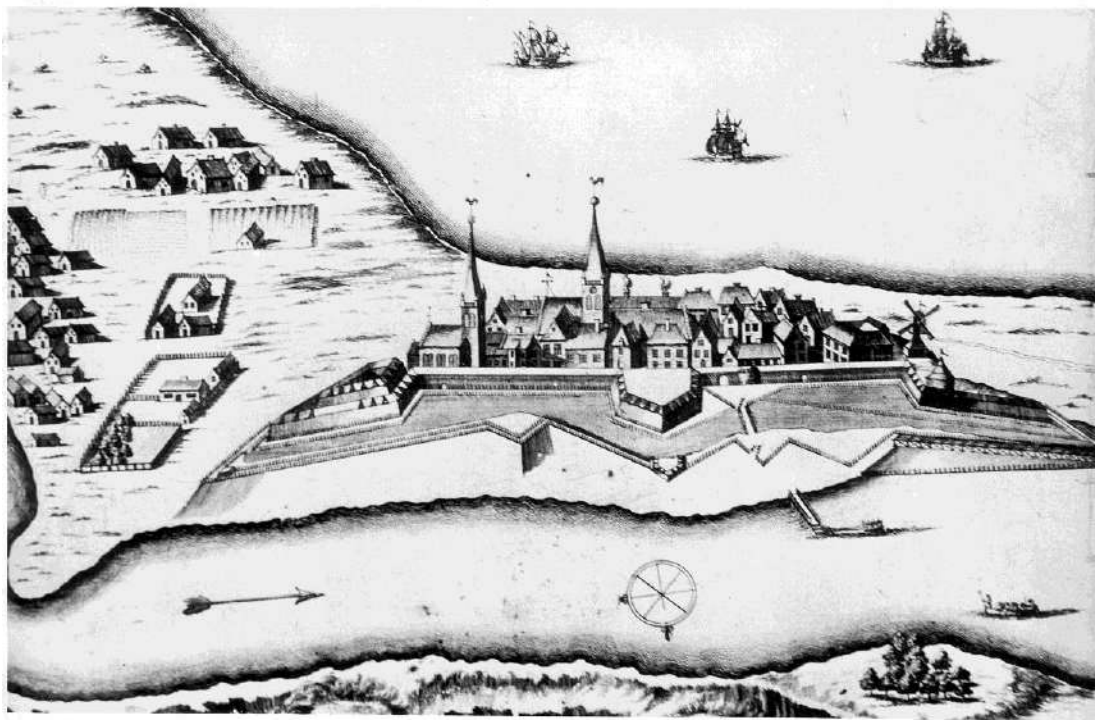
Linnamüüri ees asusid komptuuri koppel ja ordulinnuse kapsamaa, samuti kodanikkonna ühiskasutuses olnud heina- ja karjamaad.

Aed või aiad kuulusid linnakodaniku maja juurde ja näiteks müügitehingu puhul läksid koos majaga kaasa.

Tänapäevased selle piirkonna tänavanimedki (Aia, Karja, ...) viitavad eeslinnas asunud karja- ja aiamaadele.

Loe rohkem...

Aedades kasvatasid linnaelanikud köögivilja: herneid, ube, naereid, kapsast, rõikaid, samuti maitsetaimi: peterselli, sibulat, küüslauku jm. Jõukamatele linnaelanikele kuulusid ka puuviljaaiad: õunapuude, hapude kirsside ja pirnide kasvatamiseks (mõned võisid asuda ka linnamüüri sees). Küttepuud ja saunad pidid samuti asuma väljaspool linnamüüre. Linnale kuulusid mitmed renditalud.

12. Illustratsioon. Vaade Ülejõelt Uus-Pärnule 18. sajandi alguses. Illustratsioon on tunduvalt hilisemast perioodist, kuid sellel on näha eeslinna aedasad ja ka elumaju. Moskva Ajaloomuuseumi kogu, graviüüri autor ei ole teada (fotokoopia Pärnu Muuseumi fotokogust).

18. Vaade Pärnule

Peale Kesklinna sillast ülesõitu teha peatus ja võrrelda vaateid Ülejõelt Pärnu vanalinnale täna ja mitmeid sajandeid tagasi (vt illustratsioonid 10 ja 12).

19. Uus-Pärnu v. Vana-Pärnu

Siimu sild ületatud, olete jõudnud Vana-Pärnusse, J. V. Jannseni ja Haapsalu mnt ristmik, vt kaart punkt 19.

Alates Saare-Lääne piiskopkonna (teine ristisõdijate riik, vt tuuri sissejuhatus) katedraali sisseõnnistamisest 1251. aastal (vt katedraali asukoht kaardil punkt 20), on tänapäev Pärnu linnaosa Vana-Pärnut nimetatud *Perona*. 2. veebruaril 1263 rüüstasid ja põletasid zemaideid Leedu vürst Treniota juhtimisel *Perona* linna. Piiskopkonna katedraalile otsiti uus asukoht (selleks osutus Haapsalu), hiljem taastatud Vana-Pärnu sai linnaõiguse alles

ajavahemikus 1323-1337. Eristamaks asulat Pärnu jõe vastaskaldale ordu kindluse ümber kujunenud linnakesest, nimetati ordulinna *Embecke* ja piiskopilinna *Antiqua-Perona*.

Linn jäi küllalt tagasihoidlikuks. Peatänavaid oli kaks- Jõe tänav (praegune Suur-Toome) ja sellega ristuv Kesk tänav (vt tänavate asukohta kaardil, sõida soovi korral järgmisesse punkti läbides teel Kesk tänav).

Linna omavalitsusorganina tegutses kaupmeeste gild. Juba toomkiriku ehituse ajal olid selle lähimasse ümbrusesse elama asunud kaupmehed ja käsitöölised. Vana-Pärnu rae kohta pärinevad esimesed teated alles aastast 1412 ja veel 16. sajandil tegutses raad vaheaegadega. Ka raad kogunes ilmselt gildimajas, Vana-Pärnu raekoja kohta andmed puuduvad. Gildimaja asus kirikaia kõrval, teisel pool Jõe tänavat.

Kahte gildi Vana-Pärnus ei olnud, linna ainsasse gildi pidid kuuluma nii kaupmehed kui ka käsitöölised.

Kõrvuti asetsevad linnad tegelesid seega mõlemad kaubandusega ja konkurents kuulus selle juurde.

Eriti pidi end kindlustama väiksem ja vähemate privileegidega Vana-Pärnu, kes Hansa Liitu ei kuulunud. Uus-Pärnus kehtis vaid "*külaline ärgu kaubelgu külalisega*" reegel (ost-müük linnas pidi toimuma läbi Uus-Pärnu kaupmehe, kindlustamaks vahendustasu). Vana-Pärnus aga keelas kodanikumäärus uuspärnakatelt soola, raha või muud kauplemiseks võtta. Sellise tehingu avastamisel oli rael õigus süüdlasi karistada. Ka uuspärnakate huvides kauba ülesostmine ei olnud lubatud.

Igapäevases elus oli naaberlinnade vahel aga loomulik koostöö. Juba vanima Vana-Pärnu kinnistut puudutava sissekande juurde 1451. aastast on tunnistajaks palutud Uus-Pärnu kodanik Hyndryck Henpspyner.

Kui 16. saj. esimesel poolel võis Uus-Pärnus välja tuua 25 käsitööala, siis Vana-Pärnus võis neid samal ajal olla 10-15. Kui oma linnas vastava ala meistrit ei leidunud, võis alati töö tellida naaberlinna meistritlt.

Vana-Pärnus elasid ka *selstecker*'id – Kihnust pärit hülgekütid.

Euroopa ülikoolides käisid õppimas mõlema Pärnu kodanikud. 1520. aastatel plaaniti Liivimaa kõrgeimat kooli asutada just Vana-Pärnusse.

Kuna Vana-Pärnus olid valdavalt puidust hooned (lisaks kirikule oli linnas vaid üks kivist hoone) ja linn oli kaitstud vaid palkidest kaitsetaraga, osutus ta sagedaks rüüsteretkede ohvriks.

Vana-Pärnu oli pinnuks silmas Uus-Pärnu elanikel.

1599. aastal andsid tollased Pärnumaa alade valitsejad (poolakad) Uus-Pärnu elanike survele järgi ja Vana-Pärnu hävitati. Poola kuningas Sigismund III keelas ametlikult selle ülesehitamise. Uus-Pärnust sai lihtsalt Pärnu. Vanu-Pärnu varasemat minevikku meenutavad Suur- ja Väike-Toome, ja Piiskopi (praegune Kevade) tänavad.

13. Illustratsioon. Uus- ja Vana-Pärnu plaan 17. sajandi algusest Rootsi Sõjaarhiivist (koopia Pärnu Muuseumi fotokogust).

20. Toomkirik

Mälestuskivi Vana-Pärnu kalmistu värava ees (Suur-Toome ja Haapsalu mnt ristmik).

13. saj. keskpaiku valminud kirik oli püstitatud evangelist Johannesele. Toomkirik oli kindlustatud. Katedraal asus jõekaldal asustuse maapoolses servas (praeguse Haapsalu mnt ja Suur-Toome tänava nurgal).

Mõõtmelt oli toomkirik 33 meetri pikkune ja ligi 15 meetri laiune.

Peale 1263. aasta Vana-Pärnu rüüstamist leedulaste poolt, ehitati Toomkiriku varemetele apostel Toomale pühendatud uus kirik. Püha Tooma kirik hävis koos Vana-Pärnu likvideerimisega 17. sajandil.

Mõlema kiriku ühised alusmüürid olid maapinnal veel 1860. aastatel.

Väidetavalt on kalmistu väikese historitsistliku kabeli (paistab mälestuskivi tagant) vundamendi ja aiapostide ehituseks kasutatud kiriku viimaseid vanu kive.

Lisaks kalmistu kabeli külastusele, jalutades selle taha, on võimalik üle Sauga jõe vaadet nautides endale ette kujutada, kuidas seal keskajal asus komtuurile kuulunud kaluriküla, mida kutsuti Kalamajaks.

TUURI LÕPP

Selle tuuri koostamisel on mh abi olnud järgmistest teostest:

I. Põltsam-Jürjo "Liivimaa väikelinn Uus-Pärnu 16. sajandi esimesel poolel";

K. Idvand, A. Kriiska, I. Laurik, A. Vunk "Pärnu lühiajalugu";

J. Kivimäe, A. Kriiska, I. Põltsam, A. Vunk "Merelinn Pärnu";

E. Parek "Pärnu sajandeis";

Eesti Entsüklopeediakirjastus "Pärnumaa 2. Loodus aeg inimene";

L. Välja "Jalutaja teejuht. Pärnu";

A. Kasekamp "Balti riikide ajalugu";

I. Talve "Eesti kultuurilugu. Keskaja algusest Eesti iseseisvuseni".